

คติความเชื่อเรื่องป่าหิมพานต์ที่มีอิทธิพลต่องานพุทธศิลป์ BELIEF IN HIMMAPAN FOREST TO INFLUENCE ON BUDDHIST ARTS

พระเมณีสพร ขนติสาโร

พระมหาดาวสยาม วชิรปัญญา

PhraManeeporn Kanthikaro

Phramaha Daosayam Vajirapaṇi

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, KhonKaen Campus

E-mail: supit.silo@gmail.com

วันที่รับบทความ (Received) : 13 พฤษภาคม 2563

วันที่แก้ไขบทความ (Revised) : 25 ธันวาคม 2563

วันที่ตอบรับบทความ (Accepted) : 25 ธันวาคม 2563

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้เป็นการนำเสนอคติความเชื่อเรื่องป่าหิมพานต์ซึ่งอิทธิพลต่อการสร้างงานพุทธศิลป์ คือ ในด้านจิตรกรรม มีการประดับตกแต่งศาสนสถานด้วยรูปสัตว์หิมพานต์ ในด้านประติมากรรมมีการประดับตกแต่งอาคารศาสนสถานด้วยรูปสัตว์หิมพานต์ เช่น พญานาค สิงห์ และในด้านสถาปัตยกรรมความเชื่อเรื่องป่าหิมพานต์ซึ่งอิทธิพลต่อการวางผังสิ่งก่อสร้างภายในวัด การสร้างซุ้มประตูโขงทางเข้าวัด ซุ้มประตูโขงเปรียบเสมือนป่าหิมพานต์ เป็นประตูเชื่อมระหว่างแดนมนุษย์กับแดนสวรรค์ตามคติจักรวาลการประดับตกแต่งศาสนสถานด้วยเหล่าสัตว์หิมพานต์ ด้วยเชื่อว่าสัตว์เหล่านี้เป็นสัตว์วิเศษ มีอำนาจ พละกำลังมากสามารถปกป้องคุ้มครองอาคารศาสนสถานให้รอดพ้นจากภัยอันตรายต่างๆได้ ในอีกด้านหนึ่งเพื่อให้เกิดความสวยงามตระการตา เป็นดั่งสรวงสวรรค์ ช่วยน้อมนำผู้คนให้เกิดความเลื่อมใส ประพฤติปฏิบัติตนอยู่ในศีลธรรมอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างผาสุก และเพื่อเป็นเครื่องช่วยนำทางให้ไปเกิดในภพภูมิที่สูงขึ้นหรือหลุดพ้นจากวัฏสงสารอันเป็นเป้าหมายสูงสุดของพุทธศาสนาคือพระนิพพาน

คำสำคัญ : ความเชื่อ, ป่าหิมพานต์, พุทธศิลป์

ABSTRACT

This academic paper was a presentation the belief in Himmapan forest to influence Buddhist Arts: Painting, there are religious places decoration with Himmapan animals. Sculpture, there were religious buildings decoration with Himmapan animals, such as, serpent and lion etc. Architecture, the belief in Himmapan forest to influence towards the plan of temple construction i.e. the construction of the Arch entrance to temple. The arch like Himmapan forest. It is a gateway between the world and heaven according to the universe. The religious places decoration with the Himmapan forest animals, there is the belief that these animals are magical creature with the great power and can protect religious buildings for not getting ruin from various dangers. More over, for having wonderful places as

a paradise .It will lead people to have belief and follow the morality and live together in the society happily. It also is help guide to be in the higher world or liberation from the cycle. The ultimate goal of Buddhism is Nibbana.

Keywords: belief, Himmapan forest, Buddhist art

1. บทนำ

ในส่วนของประเทศไทยเรานั้นความเชื่อเรื่องของป่าหิมพานต์นั้นค่าน่าจะมาพร้อมๆ กับการเข้ามาของพระพุทธศาสนาจากอินเดีย หลักฐานที่ชัดเจนที่กล่าวถึงป่าหิมพานต์ คือไตรภูมิิกถา ซึ่งพระมหาธรรมราชาลิไท แห่งราชวงศ์สุโขทัย (ราชวงศ์พระร่วง) ได้ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นในปี พ.ศ.1888 หรือเมื่อ 600 กว่าปีมาแล้ว มีการกล่าวถึงดินแดนที่เรียกว่า ป่าหิมพานต์ มีสัตว์ต่างๆเช่น พญานาค ครุฑ กิณรี กิณนร หงส์ สิงห์ ปลา ช้างตระกูลต่างๆเป็นต้น อันเป็นสัตว์หิมพานต์ยุคต้น พอมาในสมัยรัตนโกสินทร์ได้มีการเพิ่มจำนวนสัตว์หิมพานต์ขึ้นอีกตามที่ศิลปินหรือช่างฝีมือได้จินตนาการและสร้างสรรค์ขึ้นจากตำราหรือเอกสารเก่าต่างๆ ขึ้นโดยการนำสัตว์แต่ละชนิดมาผสมกันเกิดเป็นสัตว์ชนิดใหม่ สัตว์ที่อาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์นั้นมีทั้งที่เป็นสัตว์อย่างธรรมดาเช่น ช้าง ม้า วัว ควาย นก และสัตว์ที่ผสมขึ้นระหว่างสัตว์ต่างชนิดกัน เช่น ไกรสรนาครา เป็นสิ่งผสมที่ตัวเป็นสิงห์มีเกล็ด หัวและหางเป็นแบบพญานาค คชสีห์ มีหัวเป็นช้าง ส่วนลำตัวเป็นสิงห์ กุญชรวารี เป็นสัตว์ที่ผสมกันระหว่างช้าง และปลา เป็นต้น

คำว่า “หิมพานต์” โดยทั่วไปเข้าใจว่าเป็นป่าใหญ่ลึกล้ำเกินกว่าที่ใครๆจะไปได้ถึงจนมีคำพูดกันว่า “นอกฟ้าป่าหิมพานต์” คือไกลเหลือเกิน ตามรูปศัพท์แล้ว หิมพานต์มาจากคำว่า หิมวต ซึ่งหมายถึงปกคลุมด้วยหิมะ ถ้าเรียกในปัจจุบันนี้เชื่อว่าเป็นภูเขานิมาลัย (หิม+อาลัย=ที่อยู่แห่งหิมะ) ประดิษฐานอยู่ในชมพูทวีป มีสระใหญ่ 7 สระคือ 1.สระอโนดาต 2. สระกณณมุณฑะ 3.สระรณการะ 4.สระฉัททันตะ 5.สระกุณฑละ 6.สระมณฑากิณี 7.สระสีหปาทะ บรรดาสระใหญ่ทั้ง 7 นั้น สระอโนดาตแวดล้อมไปด้วยภูเขาทั้ง 5 ที่จัดเป็นยอดเขาหิมพานต์ ยอดเขาทุกยอดมีส่วนสูงและสัณฐาน 200 โยชน์ และกว้าง 50 โยชน์ ตามตำนานเชื่อว่าในอดีตตอนที่มนุษย์ยังมีบุญบารมีมาก สามารถไปมาถึงกันได้ระหว่างเมืองมนุษย์กับป่าหิมพานต์ ครั้นสิ้นผู้มีบุญบารมีก็เป็นอันขาดจากกัน ต้องบำเพ็ญเพียรทาง จิต วิญญาน สมาธิดี ได้อภิญญาถึงสามารถเดินทางไปได้ อันเป็นแหล่งที่มาแห่งแรงศรัทธา ก่อเกิดจินตนาการ ความคิดสร้างสรรค์ที่สามารถสร้างสรรค์ผลงานอันทรงคุณค่าที่แฝงไว้ด้วยคติความเชื่อออกมาอย่างลึกซึ้งงดงาม เพื่อเป็นการสืบทอดองค์ความรู้ในการสร้างสรรค์งานพุทธศิลป์ ที่เกี่ยวข้องกับคติความเชื่อเรื่องของป่าหิมพานต์ได้อย่างครบสมบูรณ์ทั้งในด้านเนื้อหาและรูปแบบให้คงอยู่สืบไป (เศรษฐมนตร์ กาญจนกุล, 2551, หน้า 7)

2. คติความเชื่อเรื่องป่าหิมพานต์

1. ความหมายของป่าหิมพานต์

จักรวาล หรือโลกธาตุในคัมภีร์ปุราณะของศาสนาฮินดูกล่าวว่า จักรวาลของสิ่งมีชีวิตแบ่งออกเป็น 3 ระดับ คือ สวรรค์ แผ่นดิน และบาดาล หรือแบ่งเป็นเทวโลก มนุษยโลก และนาคพิภพเป็นการอธิบายจักรวาลรวมทั้งปรากฏการณ์ที่อยู่เหนือประสบการณ์ของมนุษย์ เพื่อนำไปสู่การกำหนดแนวทางปฏิบัติด้วยความคิด ความเชื่อ และพิธีกรรมทางศาสนาจักรวาลได้อธิบายแนวคิด (เศรษฐมนตร์ กาญจนกุล, 2551, หน้า 43) ความเชื่อของพุทธศาสนาเถรวาท เรื่อง การเวียนว่ายตายเกิดเป็นบ่อเกิดของความทุกข์ คือ ตัณหา ประกอบด้วย กามตัณหา หมายถึง ตัณหาที่ยังข้องอยู่ในกามภพตัณหา หมายถึง ตัณหาที่ปรารถนาจะมีชีวิตอยู่และวิภวตัณหา หมายถึง ตัณหาที่ต้องการพ้นจากการมีชีวิตอยู่ ซึ่งผู้มีตัณหาได้มาเกิดในจักรวาล ตามระดับภพภูมิทั้ง 3 ระดับ คือกามาวจร รูปาวจร และอรุพาวจร ผู้ปรารถนาพระนิพพานจะต้อง หลุดพ้นจากความทุกข์

และละทิ้งตัณหานั้นหากวิเคราะห์คำว่า จักรวาล คือการแปรผันไปราวกับจักร การเคลื่อนไป หมุนไป ราวกับ ล้อของรถ มีลักษณะเป็นกงล้อวงกลม หมุนไปเป็นวัฏจักร วัฏสงสาร และการเวียนว่ายตายเกิด ตามความเชื่อ เกี่ยวกับกรรม คติจักรวาลจึงเป็นการอธิบายเกี่ยวกับการเกิดของโลก โดยได้แสดงถึงเขาพระสุเมรุซึ่งตั้งอยู่ กลางจักรวาลสูง 84,000 โยชน์ และจมอยู่ใต้พื้นน้ำ 84,000 โยชน์ ทางเหนือของเขาเป็นที่ตั้งของอูตตรกุรุทวีป ซึ่งมีสี่ทอง เพราะล้วนไปแล้วด้วยทอง ทางใต้ซึ่งเป็นที่ตั้งของชมพูทวีปมีสี่ดั่งอินทนิล เพราะล้วนไปด้วยแก้ว อินทนิล ด้านตะวันออกเป็นที่ตั้งของบุพพิเทห์มีสี่เงิน และด้านตะวันตกเป็นที่ตั้งของอมรโคยานทวีปซึ่งมีสี่ดั่ง แก้วพลีรัตนะ เหนือเขาพระสุเมรุเป็นที่ตั้งของไพชยนต์ปราสาทซึ่งเป็นที่ประทับของพระอินทร์ส่วนข้างใต้มีเขา 3 ยอด ซึ่งเรียกว่า ตรีภูมบรรพตรับรองอยู่ และถัดไปนั้นเป็นพิภพอสุราเขาพระสุเมรุนี้มีเขา 7 ลูก ล้อมรอบ คือ ยุคนธร อสิณธร กรวิก สุทิสสนะ เนมินธร วินันตกะ และอัสสกรรณ ความสูงของภูเขาทั้ง 7 ลูก นั้น จะลดหลั่นลงกึ่งหนึ่งตามลำดับ เริ่มตั้งแต่ยุคนธร ซึ่งสูง 42,000 โยชน์ จนถึง อัสสกรรณ ซึ่งสูง 656 โยชน์ 2000 วา ระหว่างภูเขา 7 ลูกจะมีทะเลชื่อสี่ทันตร คั่นทุกชั้นไป พระอาทิตย์ พระจันทร์ ดาวนวเคราะห์ ดารากร จะเดินทางอยู่ระหว่างกำแพงจักรวาล เรียกว่า พาหิรภมณฑล ส่วนกลางเรียกว่า มัชฌิมภมณฑล และส่วนที่อยู่ใกล้เขาพระสุเมรุ เรียกว่า อุตตรภมณฑล ในส่วนของพระอาทิตย์จะมีวิถีโคจรอัน เกี่ยวข้องกับฤดูกาล 3 ประการ คือ โคนวิถีซึ่งพระอาทิตย์โคจรเข้าไปในพาหิรภมณฑล คือ ในเดือน 12,1,2,3 จะเป็นฤดูหนาว, อกวิถี พระอาทิตย์ที่โคจรไปใน มัชฌิมภมณฑล คือในเดือน 4,5,6,7 จะเป็นฤดูร้อนและนาวิกวิถี พระอาทิตย์โคจรเข้าไปในอุตตรภมณฑล คือในเดือน 8,9,6,7 เป็นฤดูฝนนักขัตตฤกษ์นั้นมีดาวอยู่ 27 ดวง ซึ่งในแต่ละดวงก็มีวิมานแก้วล้อมรอบในลักษณะต่างๆ กัน ราศีมีอยู่ 12 ราศี พระอาทิตย์โคจรในราศีหนึ่งๆ ใช้เวลา 30 วัน กล่าวถึงฤดูว่ามี 3 ฤดูคือ ฤดูร้อน ฤดูฝน ลามเป็นฤดูหนาว การโคจรของพระอาทิตย์ในภมณฑล ต่างๆ นั้นทำให้เวลาในทวีปทั้ง 4 ไม่ตรงกัน กล่าวคือ เวลาเช้าเมื่อพระอาทิตย์ขึ้นในชมพูทวีป จะเป็นเที่ยงวัน ในบุพพิเทห์ทวีป จะเป็นเวลาพระอาทิตย์ตกในอูตตรกุรุทวีป และเป็นเวลาเที่ยงคืนในอมรโคยานทวีปเดือน เพ็ญ และเดือนดับนั้น เกิดจาก พระอาทิตย์ พระจันทร์ ซึ่งอยู่คนละข้างของเขาพระสุเมรุ และอยู่ห่างกัน 1,350,000 โยชน์ เมื่อพระอาทิตย์โคจรเข้ามาใกล้พระจันทร์ จะแผ่รัศมีบังพระจันทร์ส่วนหนึ่ง ซึ่งเป็นเดือน แรมค่ำหนึ่ง จนกระทั่งถึงเดือนแรม 15 ค่ำ พระอาทิตย์จะบัง พระจันทร์ จนหมดสิ้นจึงเรียกว่า เดือนเพ็ญอีก ทั้งได้พรรณนาชมพูทวีปและป่าหิมพานต์ (นิยะดา เหล่าสุนทร, 2538, หน้า 201)

สัตว์หิมพานต์ยุคเริ่มแรก มีอยู่ 6 ชนิด ได้แก่ 1) ราชสีห์ มี 4 ประเภท คือ ตินสึหะ กาฬสีหะ ปันทุรสีหะ และไกรสรสีหะ 2) ช้าง มี 10 ประเภท คือ กาฬพระหัตถิกลุ คังเคยยหัตถิกลุ ปันทุรหัตถิกลุ ตามพหัตถิกลุ ปิงคลหัตถิกลุ คันธหัตถิกลุ มังคลหัตถิกลุ เหมหัตถิกลุ อุโปสถหัตถิกลุ ฉันทันตหัตถิกลุ 3) ปลา มี 7 ชนิด คือ ติมิ ติมิงคัล ติมิรปิงคัล ปลาอานนท์ ปลาติมินทะ ปลาอัมมนาโรหะ และปลามหาติมิระ 4) ครุฑ อาศัยอยู่ที่ต้น จั้วใหญ่ริมสระ “สิมพลี” ในป่าหิมพานต์ 5) นาค มี 6 ชนิด คือ นากสะ เวสาละ กัมพลอัสตร ธรธรู ปาคายะ และยามุนะนอกจากนี้ยังสามารถแบ่งออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ๆ ได้อีก คือ ถลชะนาค คือ นาคที่เนรมิตตนได้ แต่บนบก และชลชะนาคที่สามารถเนรมิตตนได้แต่ในน้ำ และ 6) ราชหงส์ อาศัยในถ้ำทอง เขาคิชมภู นอกจากนี้นี้ยังมีนกหัสติลิงค์ นกอินทรี นกการเวก ม้าสินธพชาติ กิณนร กิณนรี คนธรรพ์

2. ป่าหิมพานต์ที่มีกล่าวถึงในพระพุทธศาสนา

มีตำนานในพระพุทธศาสนาว่าถึงเมื่อครั้งพระพุทธเจ้าเสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดรกล่าวถึงตอนที่ พระเวสสันดรพร้อมด้วยพระนางมัทรี และบุตรอีก 2 คน คือ ชาลิกุมาร และกัณหากุมารี ถูกเนรเทศออกจาก พระนคร ได้เดินทางไปสู่ป่าหิมพานต์ เพื่อฝึกจิตใจให้ปฏิบัติธรรมอยู่ที่นั่นแต่อย่างไรก็ตามด้วยความมีอิทธิฤทธิ์ ของท้าวสักกะเทวราชจึงได้เล็งเห็นอันตรายในป่านั้นที่อาจจะเข้ามาทำอันตราย จนอาจทำให้ได้รับบาดเจ็บ หรือถึงแก่ชีวิต จึงได้เนรมิตบรรณศาลาสำหรับพระเวสสันดร พระนางมัทรี กุมารและกุมารี เพื่อความปลอดภัย

ขณะที่บำเพ็ญอยู่ พระนางมัทรีต้องออกไปหาผลไม้ในป่า ซึ่งมีตาบส ฤาษี นักสิทธิ์ วิทยากร คนธรรพ์ทั้งหลายอาศัยอยู่ ซึ่งยังมีกิเลส เกรงว่าจะมาลวงศีลพระนางมัทรี ทำวสัฏกะเทวราชจึงได้เนรมิตต้นมัทกะลีผล ซึ่งเป็นต้นไม้แห่งคาสาปของพระอินทร์จำนวน 16 ต้น ไว้รอบทิศ ณ ที่ไกลก่อนถึงบรรณศาลา ว่ากันจริงๆ แล้ว ผลหนึ่งผลก็คือรุกขเทพธิดาหนึ่งนาง หรือเมื่อต้นนารีผลออกดอกเสมือนว่าเกิดวิมารแห่งรุกขเทพธิดาขึ้นที่นั่น ความสวยงามสมบูรณ์แห่งผลนารีผลแต่ละผล จึงสวยงามต่างกัน แต่อย่างไรก็ตามเทพธิดาแต่ละนางที่เกิดขึ้นนั้น ทุกๆ นางหาถูกบังคับมาไม่ แต่เป็นผลกรรมที่ต้องมาเกิด เมื่อเหล่านักสิทธิ์ วิทยากร เดินทางมาพบเห็นเข้า หากจิตใจไม่เข้มแข็งพอ ตบะแตก ก็จักได้เสพบำเรอกับนารีผลเมื่อตบะแตก ฤทธิ์เสื่อมเหาะไปต่อไม่ได้ เมื่อไปต่อไม่ได้ก็ไม่มีทางได้พบกับพระนางมัทรี การจะเดินทางต่อ หรือออกไปจำต้องบำเพ็ญเพียรใหม่ ยกระดับจิตใจขึ้นแล้วจึงจะกลับออกมาได้ (ช.ชา.อ. (ไทย) 28/447/126)

3. แนวคิดเกี่ยวกับพุทธศิลป์

พุทธศิลป์คือรูปเปรียบหรือรูปแทนพระพุทธรูป เป็นงานศิลปะที่สร้างขึ้นเพื่อสนองตอบและรับใช้งานทางด้านพระพุทธศาสนาที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้นเป็นความงาม เพื่อความพอใจที่แฝงไว้ด้วยปรัชญาธรรมทางวัตถุถวายเพื่อเป็นพุทธบูชา พุทธศิลป์จึงเป็นงานศิลปะที่สร้างขึ้นมาเพื่อสนองตอบและรับใช้งานทางด้านพระพุทธศาสนาโดยตรงทั้งในด้านจิตรกรรม ประติมากรรม และสถาปัตยกรรม ที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้นเป็นความงาม เพื่อความพอใจที่แฝงไว้ด้วยปรัชญาธรรมทางวัตถุถวายเพื่อเป็นพุทธบูชา โดยสิ่งที่ผู้สร้างงานศิลปะได้พยายามสื่อหรือสอดแทรกไว้ในงานศิลปะแต่ละชนิด โดยไม่เลือกว่าจะเป็นฝ่ายมหายาน หรือฝ่ายเถรวาท ดังจะเห็นว่างานศิลปะที่ปรากฏอยู่ในรูปแบบของงานที่ผู้สร้างมักจะสื่อหลักธรรมสอนอยู่ด้วย และสร้างในวัดเพื่อพุทธบูชาเพื่อการปลุกศรัทธา เตือนใจ เป็นการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในรูปแบบหนึ่ง ผู้เรียบเรียงจะได้นำเสนอตามลำดับเนื้อหาที่ระบุในขอบข่ายดังต่อไปนี้

1. ความหมายพุทธศิลป์

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 ให้ความหมายพุทธศิลป์ไว้ว่าพุทธศิลป์ หมายถึง พุทธเจดีย์ เกี่ยวข้องกับพระพุทธรูป มี 4 ชนิด คือ ธาตุเจดีย์ บริโภคเจดีย์ ธรรมเจดีย์ และอุทเทสิกเจดีย์ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546, หน้า 13) เป็นเรื่องดำรงชีวิตจิตใจให้อยู่เหนือความทุกข์ นี่เป็นศิลปะสูงสุดในพระพุทธศาสนา เรียกว่า เป็นศิลปะของชาวพุทธ ในการที่ช่วยกันปลดปล่อยความทุกข์ในทางจิตใจ หรือปัญหาสังคม ในปัจจุบันเปลี่ยนไปเป็นเรื่องทางวัตถุ ศิลปะของชาวพุทธเลยกลายเป็นเรื่อง โบสถ์เจดีย์และพระพุทธรูปสวยๆ คำว่า พุทธศิลป์ มิใช่เป็นอุบัติการณ์ทางภาษาศาสตร์ใหม่ หรือเป็นปรากฏการณ์ทางศิลปะล่าสุด หรือเป็นนิมิตใหม่ในการแสวงหาที่เพิ่งค้นพบ อย่างไรก็ตาม เนื่องจากคำว่าพุทธศิลป์ มีรากฐานที่ผูกพันกับวิถีการดำเนินชีวิต ของผู้คนในสังคมไทยมาเป็นเวลาช้านาน มีลักษณะเฉพาะของพิเศษแบบชนชาติไทย ศิลปะกับวัด มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดมาเป็นเวลาช้านาน ไม่ว่าจะเป็นภาพเขียน พุทธปฏิมา สถาปัตยกรรม และวรรณกรรม ซึ่งเป็นศิลปะแขนงต่างๆ เหล่านี้ ได้รับการกล่าวขานว่าเป็นพุทธศิลป์ โดยมีเหตุผลสำคัญประการหนึ่ง เพราะสร้างขึ้นในปริณทณของวัด เนื้อหาสาระมีส่วนเกี่ยวข้องกับศาสนา เช่น พุทธประวัติ พุทธปฏิมา เกี่ยวข้องกับคำสอนโดยอาศัยวิธีการต่างๆ เช่น ทฤษฎีสามโลกในไตรภูมิ และอีกประการหนึ่ง เพราะศิลปะป็นหรือช่างจะแสดงเจตจำนงในการเนรมิตศิลปกรรม ด้วยพลังศรัทธา และเป็นพุทธบูชาซึ่งสร้างขึ้นเพื่อส่งเสริมการเผยแผ่และการปฏิบัติทางพระพุทธศาสนาโดยตรง และเป็นสิ่งช่วยโน้มน้าวจิตใจของพุทธศาสนิกชน ให้เกิดความศรัทธาประพฤติดิปฏิบัติตนในแนวทางที่ติงตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนา (ภานุวัฒน์ เนียมบาง, 2551, หน้า 13) แสดงออกมาให้ปรากฏอย่างงดงามน่าชม วิชาที่ใช้ฝีมือวิชาชีต่างๆ เป็นการกระทำหรือขั้นตอนของการสร้างงานศิลปะ โดยมนุษย์เป็นผู้สร้างสรรค์สุนทรีย์ภาพ จินตนาการ หรือการสร้างจากอารมณ์ในภาวะต่างๆ ของมนุษย์ จนเป็นผลงานแห่งความคิดและการรังสรรค์ที่แสดงออกมาในรูปลักษณะที่

แตกต่างกันออกไป ก่อให้เกิดอารมณ์ ความรู้สึก ในความงดงามความชอบ ความพึงพอใจ ความประทับใจ หรือเกิดความสะเทือนใจ มีอารมณ์ ชื่นชม ชอบ รักไม่พอใจ เกลียด ชิงชัง เป็นต้น (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2558, หน้า 268)

พุทธศิลป์จึงเป็นงานศิลปะประเภทหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาทั้ง ในด้านสถาปัตยกรรม ประติมากรรม และจิตรกรรม ซึ่งสร้างขึ้นมาจากความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาและเป็นการเผยแผ่คำสอนที่เป็นประโยชน์ต่อผู้นำไปปฏิบัติเสนอออกมาในรูปของงานศิลป์ที่ทรงคุณค่าที่สร้างขึ้นมาเพื่อเป็นการอุทิศและรับใช้พระพุทธศาสนาโดยตรง ก่อให้เกิดความศรัทธา ความเชื่อ ความเลื่อมใส ในพระพุทธศาสนาโดยอาศัยองค์รวมของการสืบทอดอายุพระพุทธศาสนาให้ยั่งยืนสืบไป พุทธศิลป์เป็นศิลปกรรมที่สร้างขึ้นในพระพุทธศาสนา ได้มีการสร้างติดต่อกันมาหลายร้อยปีแล้ว ประเทศไทยเป็นประเทศที่มีพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติมาช้านานด้วยเหตุนี้ พุทธศิลป์ในประเทศไทยจึงมีจำนวนมาก และส่วนใหญ่จะสร้างขึ้นในวัด ทั้งนี้เพราะวัดเป็นจุดศูนย์กลางของพุทธศาสนิกชนมีประกอบพิธีกรรมทางศาสนาในวัด โบราณสถานในวัดจึงเป็นแหล่งสำคัญ เพื่อการศึกษาค้นคว้า วิวัฒนาการทางด้านศิลปะของพุทธศิลป์แต่ละสมัย เป็นแหล่งศึกษาด้านประวัติศาสตร์ วัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนศิลปะจึงมีคุณค่าต่อศาสนา ศาสนาเจริญที่ใดศิลปะก็เจริญที่นั่น ศาสนามีลายลักษณ์อักษรว่าเป็นศาสนา แต่ศิลปะเป็นสิ่งที่โน้มน้าให้คนเข้าหาหลักธรรมของศาสนา พุทธศิลป์จึงเป็นงานที่สร้างสรรค์ขึ้นมา เพื่อเป็นการอุทิศและรับใช้พระศาสนาโดยตรง เป็นการสืบทอดอายุของพระพุทธศาสนาให้ยั่งยืนในกาลต่อไป

2. ประเภทของพุทธศิลป์

พุทธศิลป์ หมายถึง ศิลปกรรมที่เกิดขึ้นจากอิทธิพลคำสอนของพระพุทธเจ้า ทั้งที่เป็นสถาปัตยกรรม ปฏิมากรรม และจิตรกรรม ศิลปกรรมต่างๆ เหล่านี้ มีความหมายดังนี้

1. สถาปัตยกรรม เป็นคำที่มาจากคำว่า “สถาปत्य” ซึ่งเป็นภาษาสันสกฤต แปลว่า การก่อสร้าง หมายถึงการก่อสร้างที่มีความคงทนถาวร สถาปัตยกรรมมี 4 ประเภท ดังนี้ 1) สถาปัตยกรรมเชิง ได้แก่ ตัวเมือง กำแพง ถนน ป้อมปราการ ย่านการค้าและบ้านเรือน 2) สถาปัตยกรรมวัง ได้แก่ ปราสาท ราชมณเฑียร พระที่นั่ง เป็นต้น 3) สถาปัตยกรรมวัด ได้แก่สิ่งก่อสร้างที่เป็นพุทธศิลป์ 4) สถาปัตยกรรมวัง ได้แก่ สิ่งแวดล้อมและผังเมือง เป็นต้น (พระมหาวชิราวุธ เลี้ยวแสง, 2544, หน้า 16) ในบรรดาสถาปัตยกรรมเหล่านั้น สถาปัตยกรรมวัดเป็นต้นกำเนิดของศิลปวัตถุที่เรียกว่า “พุทธศิลปวัตถุ” เพราะเกิดจากความรู้สึกนึกคิดและศรัทธาเลื่อมใสของผู้สร้างได้อุทิศศิลปะ สถาปัตยกรรมเพื่อพระพุทธศาสนา โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อใช้เป็นที่พักประกอบพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา ประกอบด้วยสิ่งก่อสร้างเหล่านี้ ได้แก่ 1) โบสถ์ หรือพระอุโบสถ เป็นอาคารสถานที่สร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมาประธานและเป็นสถานที่ประกอบพิธีสังฆกรรม เช่น ทำวัตรสวดมนต์ สวดพระปาฏิโมกข์หรือการบรรพชาอุปสมบท เป็นต้นโดยมีสีมาเป็นเครื่องหมายกำหนดเขตแดน 2) วิหาร มีลักษณะเช่นเดียวกับโบสถ์แต่จะไม่มีสีมา หรือบางวัดเมื่อมีการสร้างอุโบสถหลังใหม่ พระสงฆ์จะทำพิธีสังฆกรรม คือสวดถอนสีมาเดิมก่อน และทำเป็นวิหารใช้เป็นที่อยู่อาศัยของพระภิกษุสามเณร หรือประดิษฐานพระพุทธรูปหรือสิ่งที่สำคัญๆ ของวัด 3) หอไตร เป็นอาคารสถานที่สร้างขึ้นเพื่อใช้เป็นที่พักเก็บรักษาพระไตรปิฎกและคัมภีร์ต่างๆ ที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ลักษณะคล้ายเรือนหอดังอยู่โดดๆ มีหลังคาจั่วส่วนใหญ่เป็นเรือนไม้ ทางภาคกลางสร้างไว้ในสระน้ำที่มีน้ำหล่ออยู่ตลอดทั้งปีเพื่อกันมดและปลวก กัดกินหนังสือพระไตรปิฎกหรือหนังสืออื่นๆ ที่ทำด้วยกระดาษหรือใบลานนอกจากนี้ยังมีการก่อสร้างสถาปัตยกรรมในรูปแบบอื่นๆ 4) ศาลาการเปรียญ เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมต่างๆ ในสมัยโบราณ หรือใช้สำหรับเป็นที่เรียนของพระภิกษุ สามเณร ปัจจุบันใช้เป็นศาลาอเนกประสงค์ เช่นการทำบุญ หรือการรักษาพยาบาลของอุบาสก อุบาสิกา หรืองานต่างๆ ทั้งที่เป็นงานมงคลและอวมงคล 5) มณฑป เป็นสถานที่ประดิษฐานรอยพระพุทธบาท

จำลอง ของพระพุทธเจ้าสำหรับพุทธศาสนิกชนได้สักการบูชา 6) ชุ่มสีมา เป็นเรือนชุ่มขนาดเล็กที่บรรจุใบสีมา ซึ่งเป็นเครื่องหมายเขตแดนทำสังฆกรรมของพระสงฆ์ 7) พระเจดีย์ เป็นปูชนียสถานสำหรับบรรจุ หรือประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า หรืออัฐิธาตุพระอรหันต์หรือสิ่งแทนพระบรมสารีริกธาตุและอัฐิธาตุ 8) พระปรางค์ เป็นปูชนียสถานที่ดัดแปลงมาจากปรางค์ปราสาทของกัมพูชาหรือขอมซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากศาสนาพราหมณ์ เป็นสถาปัตยกรรมที่มีความเป็นมาควบคู่กับเจดีย์และนิยมก่อสร้างกันมากในภาคกลาง แต่ทางภาคเหนือจะไม่ค่อยปรากฏการก่อสร้าง และเมื่อสร้างจะใช้เป็นศาสนสถานให้เป็นประธานอยู่ตรงศูนย์กลางของวัด และเป็นสถานที่สำหรับบรรจุพระบรมสารีริกธาตุของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นที่มาของคำว่า “พระมหาธาตุ” นั้นเอง ลักษณะการก่อสร้างนิยมสร้างด้วยการก่ออิฐ หรือศิลาแลง รูปทรงคล้ายฝักข้าวโพด ตั้งอยู่บนฐานสี่เหลี่ยมขนาดลดหลั่นกันไปรูปทรงของพระปรางค์นั้นจะมี 2 ลักษณะคือถ้าเป็นลักษณะของสถาปัตยกรรมไทยจะเป็นรูปทรงเหมือนกับกลีบมะเฟือง หรือรูปทรง 8 เหลี่ยม ดูชะลูด เบา สมส่วน มีความวิจิตรพิสดารเช่น พระปรางค์วัดอรุณราชวราราม กรุงเทพมหานคร ส่วนพระปรางค์ที่เป็นสถาปัตยกรรมที่ดัดแปลงมาจากขอมหรือเขมรจะมีรูปทรงที่แข็งแรง ดูหนักแน่น ทนทาน เช่น พระปรางค์ 3 ยอดที่จังหวัดลพบุรี หรือปราสาทหินพิมาย จังหวัดนครราชสีมา เป็นต้น 9) ศาลาราย มีลักษณะเป็นศาลาชั้นเดียว ตั้งอยู่เรียงรายบนพื้นบริเวณพื้นพระอุโบสถเป็นสถานที่สำหรับอุบาสก อุบาสิกาและสาธุชนใช้สำหรับพักผ่อน หรือประกอบศาสนกิจต่างๆ เช่นศาลารายรอบๆ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม 10) ศาลาลอย มีลักษณะการก่อสร้างเป็นศาลาชั้นเดียว ยกขึ้นสูง ตั้งอยู่บนกำแพงวัดและเป็นศาลาโถง โปร่ง ประโยชน์ใช้สอยเช่นเดียวกับศาลาราย วัดที่มีศาลาลอยได้แก่วัดราชนันทาราม วัดมหรณพาราม และวัดสุทัศนเทพวราราม 11) หอระฆัง เป็นอาคารหอสูง ใช้สำหรับแขวนระฆังสำหรับตีให้สัญญาณเพื่อให้พระสงฆ์ สามเณรลงมาทำกิจโดยพร้อมเพรียงกัน เช่น ทำวัตรสวดมนต์ หรือทำสังฆกรรมต่างๆ มีทั้งที่สร้างด้วยไม้และปูนคอนกรีตเสริมเหล็กทั้งชั้นเดียวและสองชั้น

2. ประติมากรรม มาจากคำว่า “ประติมา” ที่เป็นภาษาสันสกฤต ตรงกับคำที่เป็นภาษาบาลีว่า “ปฏิมมา” แปลว่า เปรียบ เทียบ จำลอง เทียม หรือแทน ประติมากรรมนั้นเป็นงานศิลปกรรมที่เกิดขึ้นจากงานสร้างสรรค์ด้วยวิธีการต่างๆ คือ การปั้น การหล่อ การกดพิมพ์ การแกะสลัก การตอกและดุน การฉลุ และการ बुด้วยวัสดุต่างๆเช่น โลหะ ไม้ ปูน หิน เป็นต้น เพื่อให้เป็นรูปจำลองหรือตัวแทนสิ่งที่ผู้กระทำการมุ่งหมายสื่อให้ผู้อื่นทราบ หรือการแกะสลักรูปจำลองที่เกี่ยวกับพระพุทธเจ้าเท่านั้น ส่วนคำว่า “ประติมากรรม” จะหมายถึง วิจิตรศิลป์อย่างอื่น มิใช่พุทธศิลป์ (พระมหาวิชาญ เลี้ยวแสง, 2544, หน้า 23-24)

3. จิตรกรรม แปลว่า การกระทำอย่างวิจิตร หรืองานอันงดงาม เป็นงานแขนงหนึ่งของศิลปะสาขาวิจิตรศิลป์ที่บริสุทธิ์งดงาม เกิดขึ้นจากความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ ที่ต้องใช้จินตนาการฝีมือทักษะ ความประณีต ความศรัทธาและสมาธิที่แน่วแน่ที่สื่อออกมาเป็นภาพเขียนที่แสดงเรื่องราวทางวรรณกรรมต่าง ๆ ในทางพระพุทธศาสนานอกจากนี้งานจิตรกรรมยังให้ประโยชน์และคุณค่าในการศึกษาทางวิชาการต่างๆ เพราะช่างศิลป์ในสมัยโบราณจะเขียนจากแรงดลบันดาลใจ ใช้จินตนาการ และสภาพแวดล้อมของสังคมในสมัยนั้น ๆ มาประกอบ ทำให้ได้ทราบถึงประวัติศาสตร์ ชีวิตความเป็นอยู่ จารีตประเพณีและวัฒนธรรมต่างๆ ของชาติเรื่องราวในพระพุทธศาสนาวรรณกรรมการแพทย์แผนโบราณ ฯลฯ (ธนิต อยู่โพธิ์, 2512, หน้า 13)

4. คติความเชื่อเรื่องปาหิมพานต์ที่มีอิทธิพลต่องานพุทธศิลป์

1. คติความเชื่อเรื่องปาหิมพานต์ที่มีอิทธิพลต่องานพุทธศิลป์ ประเภทจิตรกรรม

จากหลักฐานที่พบงานจิตรกรรมในช่วงดังกล่าวมีความหลากหลาย ผลงานจิตรกรรมสามารถแบ่งตามรูปแบบและเรื่องราวของภาพที่ปรากฏ เช่น ภาพต้นโพธิ์ เป็นภาพเขียนที่มีตำแหน่งที่แน่นอน คือ ด้านหลังพระประธาน เป็นสัญลักษณ์แห่งการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ตัวอย่างภาพจิตรกรรมต้นโพธิ์ที่เขียนขึ้นในวิหารที่

เก่าแก่ ภาพชาดก โดยส่วนใหญ่นิยมเขียนภาพทศชาติชาดก และพระเวสสันดรชาดก เรียงลำดับเรื่องราวตั้งแต่เมื่อเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ อันเป็นเหตุที่ทำให้พระพุทธองค์ทรงตรัสรู้ เพื่อให้พุทธศาสนิกชนได้น้อมนำเป็นแบบอย่างในการดำรงชีวิต รวมทั้งลวดลายมงคลต่างๆ ทั้งลวดลายพันธุ์พฤกษา ลวดลายรูปสัตว์หิมพานต์ เป็นลวดลายที่เขียนขึ้นเพื่อประดับตกแต่งศาสนสถานให้มีความสวยงาม และเป็นสิริมงคลแก่ผู้เข้ามาสักการะ เป็นการเสริมเรื่องของมงคลจักรวาลให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น โดยลายมงคลนั้น พบว่าเป็นลายที่ได้รับอิทธิพลมาจากอินเดีย ลังกา เช่น ลวดลายพญานาค หงส์ รวมทั้งลายพันธุ์พฤกษาที่แสดงถึงความอุดมสมบูรณ์ภาพจิตรกรรมที่ได้รับคติความเชื่อเรื่องของป่าหิมพานต์นั้น ส่วนใหญ่เป็นการสอดแทรกรูปสัตว์หิมพานต์เข้าไปในภาพจิตรกรรม เพื่อเป็นส่วนประกอบทำให้เนื้อหาของภาพจิตรกรรมเกิดความสมบูรณ์ มีความน่าสนใจ ช่วยสร้างจินตนาการถึงดินแดนทิพย์หรือสรวงสวรรค์ และเป็นลวดลายประดับตกแต่งอาคารศาสนสถานให้มีความสวยงาม สร้างความศรัทธา เกิดความสุข ความอิ่มเอมใจต่อผู้ที่ได้สัมผัส การใช้ลวดลายสัตว์หิมพานต์ซึ่งเป็นสัตว์พิเศษ มีอำนาจ พลละกำลัง มีฤทธิ์มากด้วยเชื่อว่าเป็นสิริมงคล และสามารถปกป้องรักษาอาคารศาสนสถาน และผู้ที่ได้สักการะบูชาให้รอดพ้นจากสิ่งชั่วร้ายต่างๆ ได้

2. คติความเชื่อเรื่องป่าหิมพานต์ที่มีอิทธิพลต่องานพุทธศิลป์ ประเภทประติมากรรม

งานประติมากรรมตกแต่งส่วนต่างๆ ของอาคารศาสนสถาน สะท้อนถึงคติความเชื่อเรื่องคติไตรภูมิ จักรวาล ลวดลายพันธุ์พฤกษา ลายมงคลต่างๆ และภาพสัตว์ป่าหิมพานต์ เพิ่มความมีชีวิตชีวา ความเคลื่อนไหวให้กับลวดลาย โดยลายเหล่านี้เป็นสัญลักษณ์ของป่าหิมพานต์ สวรรค์ชั้นต่างๆ ตามคติจักรวาล โดยลวดลายของเทพเทวดาและสัตว์ต่างๆ แสดงถึงการปกป้องดูแลศาสนสถานการแบ่งประเภทลวดลายประติมากรรมตกแต่งตามส่วนต่างๆ ของวัดนั้น ต้องอาศัยแยกตามรูปแบบที่ปรากฏ แต่เนื่องจากบางลวดลายสามารถประดับตกแต่งได้หลากหลายพื้นที่ หน้าทีของงานประติมากรรมที่ได้รับคติความเชื่อจากเรื่องของป่าหิมพานต์ คือเป็นส่วนประกอบของศิลปกรรมที่ทำให้คติความเชื่อเรื่องคติจักรวาลมีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น รูปสัตว์ป่าหิมพานต์ทุกชนิด เป็นสัญลักษณ์ของประตูทางเชื่อมระหว่างโลกมนุษย์กับเขาพระสุเมรุอันเป็นศูนย์กลางของจักรวาล หรืออีกนัยหนึ่งคือเป็นประตูระหว่างโลกียะภูมิไปสู่โลกุตระภูมิ การสร้างสัญลักษณ์ของป่าหิมพานต์นั้นเป็นการสร้างตามคติจักรวาลที่มีศูนย์กลางอยู่ในเขตพุทธาวาสนั้น พบว่าสัตว์ป่าหิมพานต์ถูกนำมาใช้เป็นองค์ประกอบของวัด ด้วยความหมายเพื่อปกป้องรักษาศาสนสถาน ด้วยเชื่อว่าสัตว์หิมพานต์เป็นสัตว์วิเศษ มีฤทธิ์อานุภาพมาก ไม่สามารถพบเห็นได้ทั่วไปบนโลกมนุษย์ แม้ว่าบางชนิดอาจมีความใกล้เคียงหรือมีอยู่จริงบ้าง แต่ก็ได้รับการยกย่องให้เป็นสัตว์วิเศษที่มีคุณค่าต่อพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง เช่น ช้าง หงส์ เป็นต้น ความสำคัญของป่าหิมพานต์อีกประการหนึ่ง คือ การจำลองป่าหิมพานต์ซึ่งเป็นทางเชื่อมระหว่างโลกมนุษย์กับเขาพระสุเมรุ อันเป็นศูนย์กลางจักรวาล ซึ่งเป็นสถานที่จำลองถึงภพภูมิทั้งสามในจักรวาล ทั้งที่อยู่สูงสุดและต่ำสุด ให้เห็นถึงการมีอยู่ของโลกว่าดำเนินไปเป็นวัฏจักรแห่งกรรมของสรรพสัตว์ทั้งหลาย และการหลุดพ้นจากวัฏสงสารคือพระนิพพานอันเป็นเป้าหมายสูงสุด แนวคิดการจำลองจักรวาลในวัดนี้ ทำให้ในวัดมีสัตว์ป่าหิมพานต์ปรากฏอยู่อย่างหลากหลายชนิด ในพื้นที่ที่ต้องการสื่อความหมายถึงความเป็นประตูทางเชื่อมไปสู่ศูนย์กลางจักรวาลเพื่อให้เกิดจินตภาพแก่พุทธศาสนิกชนในการฟังธรรม ที่แสดงเรื่องราวของป่าหิมพานต์ เช่น เวสสันดรชาดก เป็นต้น สามารถแบ่งประเภทของสัตว์หิมพานต์ออกเป็น 4 ประเภทคือ

1. สัตว์บก เช่น 1) สิงห์หรือราชสีห์ในพระพุทธศาสนาถือว่าสิงห์เป็นสัญลักษณ์ของศากยวงศ์ซึ่งเป็นวงศ์ของพระพุทธเจ้า 2) ช้าง เป็นสัตว์มงคลชนิดหนึ่งของไทย โดยช้างที่มีศักดิ์สูงเช่น ช้างเอราวัณ ตามคตินิยมทางพุทธศิลป์ การสร้างช้างขึ้นเพื่อประดับตกแต่งล้อมรอบฐานเจดีย์ เช่น เจดีย์ประธานวัดเจติยหลวง และวัดเจติยวัดเชียงมั่น เมืองเชียงใหม่ เป็นต้น

2. สัตว์ปีก เช่น 1) กิณนรและกิณรี เป็นอมมนุษย์พวกหนึ่ง ที่มีความเชี่ยวชาญการเล่นดนตรี จึงมีหน้าที่เล่นดนตรีและขับร้องเพลงถวายให้ท้าวภูเวร ซึ่งถือเป็นเจ้าแห่งปวงเทพชั้นรองทั้งหลาย นั่นคือยักษ์คนธรรมดา กิณนร เหตุนี้ท้าวภูเวรจึงมีอีกชื่อหนึ่งว่า “ท้าวกิณเรศ” แปลว่าเป็นใหญ่ในพวกกิณนร 2) ครุฑ เป็นสัตว์พิเศษมีหัวเป็นนกตัวเป็นมนุษย์ร่างกายใหญ่โต กิ่งเทพ กิ่งอสูร ตามคติความเชื่อทั้งที่มาจากศาสนาฮินดู (พราหมณ์) และพุทธศาสนาต่างมีชื่อเรียกที่แตกต่างกันออกไป ครุฑเป็นสัตว์หิมพานต์ชนิดหนึ่งที่อาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์ตรงเชิงเขาไกรลาศ มีวิมานอยู่บนต้นจิว (สุวรรณ สนั่นชัยรัตน์, 2556, หน้า 14)

3. สัตว์เลื้อยคลาน เช่น นาค มีต้นกำเนิดมาจากประเทศอินเดีย ในพระสูตรและพระไตรปิฎกเป็นนุสสูงศักดิ์มีสถานะเป็นเทพชั้นรอง โดยในพุทธประวัติตอนหนึ่งกล่าวไว้ว่า ขณะที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปประทับบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เรื่องราวของพญานาคจึงปรากฏอยู่ในวรรณคดี คัมภีร์ ขาดก ซึ่งนาคเหล่านี้มักเป็นพญานาคในลักษณะของงูใหญ่ที่มีฤทธิ์มาก มักพบนาครในลักษณะของงานประติมากรรม เช่นทางขึ้นบันไดวัด และงานประติมากรรมประกอบงานสถาปัตยกรรม เช่น ซ่อฟ้า ป้านลม หางหงส์ นาคต้น เป็นต้น

4. สัตว์น้ำ เช่น ปลาเป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ และเป็นสัตว์ที่มีอยู่จริงบนโลก ส่วนปลาที่ถือว่ามีความสำคัญอยู่ในจักรวาลนั้น ได้แก่ ปลา 7 จำพวกที่อาศัยอยู่ในมหาสมุทร ได้แก่ ปลาติมิปลาติมิงมงคล ปลาติมิริงกล ปลาอานนท์ ปลาติมินท ปลาอัมมาหาร ปลาหมาติมิ โดยปลาเหล่านี้มีขนาดใหญ่ตั้งแต่ 200 โยชน์ไปจนกระทั่งถึง 1000 โยชน์ มีฤทธิ์มาก ขยับตัวเคลื่อนไหวแต่ละครั้งย่อมส่งผลไปทั่วมหาสมุทรและพื้นแผ่นดิน สาเหตุที่หนึ่งด้วยเชื่อว่าสัตว์หิมพานต์ล้วนเป็นสัตว์ที่มีฤทธิ์มาก สามารถปกป้องคุ้มครองศาสนาจากสิ่งชั่วร้าย หรือภัยอันตรายต่างๆ ได้ สาเหตุประการที่สองคือใช้สำหรับเป็นสัญลักษณ์ของการเชื่อมผ่านจากดินแดนมนุษย์ ไปสู่ดินแดนพุทธภูมิ โดยการจำลองจากคติจักรวาลคือ ชุมประตู่โขงเปรียบเสมือนดังป่าหิมพานต์เป็นประตูผ่านเข้าไปยัง วิหารที่เปรียบเสมือนดังทวีปต่างๆ และเจดีย์ที่เปรียบเสมือนดังเขาพระสุเมรุ อันเป็นศูนย์กลางจักรวาล

3. คติความเชื่อเรื่องป่าหิมพานต์ที่มีอิทธิพลต่องานพุทธศิลป์ ประเภทสถาปัตยกรรม

เมื่อพิจารณาการขยายขอบเขตการจัดวางผังวัดในเขตพุทธาวาสในพระพุทธศาสนา พบว่าวัดสำคัญ เช่น วัดหลวงของอาณาจักรได้จัดวางตำแหน่งของสถาปัตยกรรมหลักของวัด คือ เจดีย์ ในตำแหน่งของเขาพระสุเมรุ ศูนย์กลางจักรวาล เป็นประธานของวัด ล้อมรอบด้วยวิหารตามทิศหลักทั้ง 4 แทนค่าสัญลักษณ์ของทวีปทั้ง 4 ในจักรวาลที่ล่องลอยอยู่บนมหานทีสีทันดร ที่ทางวัดแทนค่าของน้ำแต่ละหยดด้วยเม็ดทรายเป็นการจำลองผืนน้ำในสีทันดรไว้ในบริเวณวัด ซึ่งมีความสัมพันธ์กับประเพณีขนทรายเข้าวัด เช่นในเทศกาลสงกรานต์ ตราบจนปัจจุบัน การล้อมรอบด้วยกำแพงจักรวาล แทนค่าด้วยกำแพงแก้ว

คติจักรวาลในเชิงสัญลักษณ์ถ่ายทอดผ่านการจัดวางผังวัดเป็นจักรวาลใหญ่ ที่ซ้อนกันอยู่หลายชั้น ตั้งแต่ในระดับเมือง การสร้างวัดเป็นศูนย์กลางของเมือง เปรียบเสมือนการจำลองเมืองเป็นหนึ่งจักรวาลที่มีวัดเป็นจุดศูนย์กลางจักรวาล ซึ่งมีความสัมพันธ์กับระบบการปกครองแบบสมมุติเทพของกษัตริย์ ผู้ทรงเปรียบดังพระจักรพรรดิราชผู้ปกครองทั้งสามโลก ตามคติไตรภูมิจักรวาล และจักรวาลที่เกิดขึ้นในระดับของวัด แต่ละวัดที่สร้างขึ้นอยู่ในเขตเมืองต่างเปรียบเสมือนจักรวาลต่างๆ ที่อยู่รวมกันเป็นจำนวนมากมายเหลือคณานับดังอนันตจักรวาล ตำแหน่งของอาคารหลักตามตำแหน่งของเขาพระสุเมรุ ทวีป อนุทวีป รวมทั้งขอบเขตพุทธาวาสตามคติจักรวาล ในวัดที่แบ่งได้ 2 ระดับคือ วัดหลวง มีความเคร่งครัดเรื่องคติจักรวาลมากกว่าเป็นวัดสำคัญที่ชนชั้นปกครองทำนุบำรุง บูรณปฏิสังขรณ์ ส่วนวัดราษฎร์สร้างขึ้นภายในชุมชนเพื่อเป็นสถานที่ฟังธรรม จัดงานประเพณี และประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ในการจัดวางผังเหลือเพียงอาคารหลักคือ เจดีย์ และวิหาร เขตพุทธาวาสและสังฆาวาสไม่มีการแบ่งพื้นที่บริเวณชัดเจนแสดงถึงความเชื่อในคติจักรวาลในพุทธ

ศาสนาที่ปรากฏอยู่ในทุกระดับชั้นเพื่อประโยชน์ในการดำรงชีวิตอย่างเป็นสุข และการทำความดีเพื่อผลในโลกหน้า เป็นจุดหมายในการดำเนินชีวิต ที่มีการหลุดพ้นจากวัฏสงสารเป็นหลัก

5. องค์ความรู้

องค์ความรู้ที่เกิดจากคติความเชื่อเรื่องป่าหิมพานต์ให้อิทธิพลต่อการสร้างงานพุทธศิลป์ก่อให้เกิดคุณค่าต่อผู้คนและสังคมโดยรวมเป็นอย่างมาก สามารถแยกออกได้ 3 ประการ คือ 1. คุณค่าทางด้านจิตใจ เมื่อเข้าสู่ศาสนสถานได้สัมผัสกับผลงานพุทธศิลป์ น้อมนำเอาหลักพุทธธรรมไปประกอบการดำรงชีวิตครองตนให้อยู่ในกรอบของศีลธรรม เพื่อผลบุญและอานิสงส์นำไปให้ข้ามไปสู่ภพภูมิที่ดีขึ้น จนถึงความปรารถนาขั้นสูงสุดของพุทธศาสนิกชนทั้งปวงคือพระนิพพาน 2. คุณค่าทางด้านสังคม เป็นแรงบันดาลใจในการสร้างงานพุทธศิลป์ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งที่ช่วยน้อมนำผู้คนให้เข้าใจเข้าใจหลักธรรมคำสอนขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า สร้างสังคมที่สงบสุข เกื้อกูลซึ่งกันและกัน เป็นพื้นฐานแห่งสังคมที่มีศิลปวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามของประเทศไทยสืบทอดมาตั้งแต่อดีตราบจนถึงปัจจุบัน

6. บทสรุป

เรื่องราวของป่าหิมพานต์ที่ปรากฏ ยกตัวอย่างเช่น การบรรยายถึงลักษณะของชมพูทวีป ป่าหิมพานต์ว่า แผ่นดินชมพูทวีปอันได้ 10,000 โยชน์ แลเป็นของมนุษย์เราอยู่ได้ 3,000 โยชน์แล แต่น้ำท่วมเป็นทะเลเสียนั้นไปได้ 4,000 โยชน์ แต่เป็นที่ป่าเสีย คือป่าพระหิมพานต์ได้ 3,000 โยชน์ แลในป่าพระหิมพานต์นั้นสนุกนักหนาแล อันว่าเขาพระหิมพานต์นั้นโดยสูงได้ 50 โยชน์โดยใหญ่ได้ 2,500 โยชน์ แลมียอดได้ 84,000 เป็นต้น คติความเชื่อเรื่องป่าหิมพานต์ หรือสัตว์พิสดารนั้นมีกันหลายชนชาติและความคิดนั้นอาจมาพ้องกันเข้าโดยบังเอิญ หรือให้อิทธิพลกันในทางความคิด แต่ลักษณะฝีมือทางช่างและศิลปะการตกแต่งแปลกกันออกไป ความเชื่อเรื่องของสัตว์พิสดารจึงแพร่ขยายเข้ามาในเอเชีย ประเทศที่เป็นบ่อกำเนิดของศิลปวัฒนธรรมในเอเชียคืออินเดีย มีสัตว์พิสดารที่มีส่วนสัมพันธ์กับของไทย เช่นครุฑ พญานาค เป็นต้น ในส่วนของประเทศไทยเรานั้นความเชื่อเรื่องของสัตว์ประหลาดทั้งหลายนั้นมาพร้อมๆ กับการเข้ามาของพระพุทธศาสนาจากอินเดีย

คติความเชื่อเรื่องป่าหิมพานต์ส่งอิทธิพลต่อการสร้างงานพุทธศิลป์คือ ในด้านจิตรกรรม มีการประดับตกแต่งศาสนสถานด้วยรูปสัตว์หิมพานต์ ในด้านประติมากรรมมีการประดับตกแต่งอาคารศาสนสถานด้วยรูปสัตว์หิมพานต์ เช่น พญานาค สิงห์ และในด้านสถาปัตยกรรมความเชื่อเรื่องป่าหิมพานต์ส่งอิทธิพลต่อการวางผังสิ่งก่อสร้างภายในวัด การสร้างซุ้มประตูโขงทางเข้าวัด ซุ้มประตูโขงเปรียบเสมือนป่าหิมพานต์ เป็นประตูเชื่อมระหว่างแดนมนุษย์กับแดนสวรรค์ตามคติจักรวาลการประดับตกแต่งศาสนสถานด้วยเหล่าสัตว์หิมพานต์ด้วยเชื่อว่าสัตว์เหล่านี้เป็นสัตว์วิเศษ มีอำนาจ พละกำลังมาก สามารถปกป้องคุ้มครองอาคารศาสนสถานให้รอดพ้นจากภัยอันตรายต่างๆ ได้ ในอีกด้านหนึ่งเพื่อให้เกิดความสวยงามตระการตา เป็นดังสรวงสวรรค์ ช่วยน้อมนำผู้คนให้เกิดความเลื่อมใส ประพฤติปฏิบัติตนอยู่ในศีลธรรม อยู่ร่วมกันในสังคมอย่างผาสุก และเพื่อเป็นเครื่องช่วยนาทางให้ไปเกิดในภพภูมิที่สูงขึ้นหรือหลุดพ้นจากวัฏสงสารอันเป็นเป้าหมายสูงสุดของพุทธศาสนา คือพระนิพพาน

บรรณานุกรม

- ธนิต อยู่โพธิ์. (2512). สามหลวงจีนมีชื่อจาริกไปอินเดีย. อนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นายจำรูญ ชื่นรุ่งโรจน์ ณ เมรุวัดธาตุทอง วันจันทร์ที่ 2 มิถุนายน 2512. พระนคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวัตร.
- นิยะดา เหล่าสุนทร. (2538). ไตรภูมิพระร่วง การศึกษาที่มา. กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ภาพการพิมพ์.
- ปัญญา เทพสิงห์. (2548). ศิลปะเอเชีย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2558). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ 23, กรุงเทพฯ : บริษัท สำนักพิมพ์เพ็ชรแอนดริว จำกัด.

- พระมหาวิชาญ เลี้ยวเส็ง. (2544). **พุทธศิลป์กับการท่องเที่ยว : ศึกษาบทบาทของวัดในการอนุรักษ์พุทธศิลป์เพื่อการท่องเที่ยว**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาศาสนาเปรียบเทียบ บัณฑิตวิทยาลัย.มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ภาณุวัฒน์ เนียมบาง. (2551). **การศึกษาปรัชญาในงานพุทธศิลป์ต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา: กรณีศึกษา วัดร่องขุ่น ต.ป่าอ้อดอนชัย อ.เมือง จ.เชียงราย**. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2546). **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542**. พิมพ์ครั้งที่ 1, กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน.
- เศรษฐมนตร์ กาญจนกุล. (2551). **เส้นสายลายไทยเจือก กินรี มังกะลิผล**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เศรษฐศิลป์.
- ส.พลายน้อย. (2552). **สัตว์หิมพานต์**. พิมพ์ครั้งที่ 4, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์พิมพ์คำ.
- สุวัฒน์ แสนชัยรัตน์. (2556). **จินตนาการแห่งดินแดนทิพย์ 2**. กรุงเทพฯ : เทนเดอร์ทัช.